

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2022, 6 (1): 156-189

Ebü's-Şeyh ve Kitâbü'l-azame Adlı Eseri

Ebü's-Sheikh and His Book of *Kitâbü'l-Azame*

Hüseyin SICAK

Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, Kastamonu

The Ministry of National Education, Teacher, Kastamonu

h.sicak37@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9959-9820

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 09.04.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 23.06.2022
Yayın Tarihi / Published : 24.06.2022
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Sıcak, Hüseyin. "Ebü's-Şeyh ve Kitâbü'l-azame Adlı Eseri". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. 6/1 (Haziran 2022): 156-189. <https://doi.org/10.32711/tiad.1101054>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hüseyin SICAK).

Yayıncı / Published by: Mustafa YİĞİTOĞLU

Ebü'ş-Şeyh ve *Kitâbü'l-azame* Adlı Eseri *

Öz

İslamî ilimlerin her birinde eserler vererek ilimlerin gelişmesine katkı sağlayan çok yönlü abidevi şahsiyetler vardır. Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî hicri IV. asrın önde gelen İslam âlimlerinden biri kabul edilmektedir. Yetiştirdiği talebeleri ve çeşitli alanlarda vücuda getirdiği eserleri ile temâyüz etmiştir. Onun hadis ilimleri yanında tefsir, kıraat, tarih, ahlâk gibi alanlarda da eserleri bulunmaktadır. Eserlerinden yapılan alıntılar birçok kitapta görmek mümkündür. Ebü'ş-Şeyh'in *Kitâbü'l-azame* adlı eseri İslamî literatür içinde önemli bir yere sahiptir. Eser, Allah'ın azamet ve kudretini ele almaktadır. Konular hadis rivayet tekniği ile Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlerle açıklanmıştır. Söz konusu rivayetler özellikle tefsir, hadis ve akâid kitaplarına kaynaklık ettiği görülmektedir. Ülkemizde, *Kitâbü'l-azame*'nin çeşitli yönlerini ele alan kapsamlı bir çalışma henüz yapılmış değildir. Bu makale hem Ebü'ş-Şeyh'i hem de *Kitâbü'l-azame* adlı eserini tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Akâid, Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, İsfahan.

Ebü'ş-Sheikh and His Book of *Kitâbü'l-Azame*

Abstract

In each of the Islamic sciences, there are versatile monumental personalities who contribute to the development of sciences by giving works. Abü'sh-Sheikh al-Isfahani IV. He is considered one of the leading Islamic scholars of the century. He distinguished himself with the students he trained and the works he created in various fields. In addition to hadith sciences, he also has works in fields such as tafsir, recitation, history and ethics. It is possible to see quotations from his works in many books. Ebü'ş-Sheikh's book *Kitâbü'l-azame* has an important place in Islamic literature. The work deals with the majesty and power of Allah. The subjects were narrated by the hadith narration technique. It is explained with narrations from the Prophet, his companions and his followers. It is seen that the rumors in question are the source of especially the books of tafsir, hadith and creed. In our country, a comprehensive study dealing with various aspects of *Kitâbü'l-azame* has not been done yet. This article aims to introduce both Ebü'ş-Sheikh and his work *Kitâbü'l-azame*.

Keywords: Hadith, Akâid, Ebü'ş-Sheikh, *Kitâbü'l-azame*, İsfahan.

* Bu makale "Kitâbü'l-Azame Bağlamında Ebü'ş-Şeyh el-İsfahani'in Hadisçiliği" isimli Doktora tezimizden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Muhaddislerin ilmî faaliyetlerinin İslam medeniyetinin teşekkülünde katkısı önemlidir. Ebü's-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979) mütekaddimîn döneminin büyük âlim ve muhaddislerindendir. Yaşadığı uzun ömür içinde erken yaşlarda kendisini ilmî faaliyetler içinde bulmuştur. Tanınmış şeyhlerden semâda bulunmuş, meşhur talebeler yetiştirmiş; tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında kıymetli eserler yazmıştır. Onlardan biri *Kitâbü'l-azame* adlı eseridir. Eserde Allah'ın azametine dâir merfu, mevkuf ve maktu rivâyetler yer almakta, konulara ehl-i hadis anlayışı çerçevesinde yaklaşılmaktadır. Eserin sonraki dönemlerde yazılan eserlere kaynaklık ettiği görülmektedir. *Kitâbü'l-azame*'nin garîb ve acîb rivâyetler içermesi, muhteva ve şekil bakımından alanında tek oluşu, rivâyet tefsirleri içermesi, akâid konularına yaklaşım şekli önemli husûsiyetleri olarak dikkat çekmektedir. Eserle ilgili tahkîk, tahrîc, ta'lîk, zevâid ve biyografi çalışmaları yapılmıştır. Ülkemizde *Kitâbü'l-azame* hakkında kapsamlı bir çalışma henüz tarafımızdan tespit edilememiştir.¹ Bu itibarla bu makalede *Kitâbü'l-azame* ve musannifi Ebü's-Şeyh'ten kısaca söz edilecektir.

Bu çalışmada literatür tarama yöntemi kullanılmış ve veriler bir araya getirilerek betimsel analizler yapılmıştır. Bu bağlamda Ebü's-Şeyh'in hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerinin tespiti; *Kitâbü'l-azame* üzerinde değerlendirmelerin yapılabilmesi için başta kendi eserleri olmak üzere tefsir, hadis, akâid, tarih, ricâl ve terâcim kitaplarından ve akademik çalışmalardan yararlanılmıştır.

1. Ebü's-Şeyh'in Hayatı, Şeyhleri, Talebeleri ve Eserleri

1.1. Hayatı

Ebü's-Şeyh'in tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Hâfız el-İsfahânî el-Ensârî² el-Hayyânî³ el-Vezzân'dır.⁴ Lakabı Ebû Muhammed'dir.

¹ Muhammed Akdoğan'ın "Ebü's-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri" adlı makalesi ve "İsfahan'da Hadisçilik" adlı doktora tezi bu konuda yazılmış önemli çalışmalardır. Makalemizde özellikle Ebü's-Şeyh'in *Kitâbü'l-azame*'si üzerinde durulmuş; eserin hususiyetleri, kaynakları, etkileri, muhteva bilgileri, takdir ve tenkit noktaları ele alınmıştır.

² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Zikru ahhâri Asbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasen (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990), 2/51; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/387-388; Ali Yardım, "Ebü's-Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10/343-344.

³ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûhî (Beyrût: Dâru'l-Cenân, 1. Basım, 1408/1988), 2/296.

⁴ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1951), 1/447; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-

Hayyânî dedesi Hayyân'a nisbetlidir.⁵ Daha çok Ebü's-Şeyh, İbn Hayyân, Ebû Muhammed ibn Hayyân olarak meşhur olmuştur. Aslen İsfahanlı olan Ebü's-Şeyh, İslam âlimleri tarafından "imam, muhaddis, allâme, hâfız, zâhid, sâdık, İsfahan muhaddisi, sâhibü't-tesânîf, ulemâ-i âmilînden biri, sâhib-i sünnet, sâlih, âbid, kânit, sika, kadri yüce, alemlerden biri, me'mûn, mutkin ulemâ-i âmilînden biri, sebt, müfessir, müverrih, ârif," şeklinde zikredilmiş, övgü dolu değerlendirmelere mazhar olabilmıştır.⁶ Kaynaklar onun 274/887 yılında doğduğunu, 369/979 yılında Muharrem ayının sonlarına doğru vefat ettiğini bildirmektedir.⁷

Ebü's-Şeyh, ilim ve marifet sahibi meşhur bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Muhammed b. Ca'fer, muhaddis âlimlerden olup ilme tutkun bir zat idi.⁸ Ebü's-Şeyh'in kardeşi Abdurrahmân b. Muhammed de ilim ve marifet sahibi biriydi.⁹ Annesi tarafından dedesi Mahmûd b. el-Ferec (ö. 284/897) ise zamanının en bâriz ve meşhur muhaddis âlimlerinden olup hadisçiler nezdinde sika olarak bilinirdi.¹⁰

İsfahânî, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi Esbahân ve'l-Vâridîne ileyhâ*, thk. Abdulgafûr Abdülhak el-Hüseyin el-Belûşî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1412/1992), Mukaddime, 1/63-64.

⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tebîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebih*, thk. Muhammed Ali el-Bicâvî (Beyrût: el-Müessesetü'l-Misriyye, 1967), 1/290.

⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru ahbâri Asbahân*, 2/51; Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Ekrem el-Bûşî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1404/1984), 16/276-279; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 3/945; a.mlf., *el-İber fi haberi men ğaber*, thk. Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985), 2/352; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1989), 16/418-419; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983), 423-424; Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/247; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Abdülkâdir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1410/1989) 4/373-374; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), 6/114. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/387-388; Yardım, "Ebü's-Şeyh", 10/343-344.

⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru ahbâri Asbahân*, 2/51; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 4/546; Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-arabiyyi*, trc. Abdulhalim en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1959), 3/226; 4/43; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî, *Kitâbü'l-azame*, thk. Ridâullah b. Muhammed b. İdrîs el-Mübârefkürî (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1988), 51.

⁸ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/66.

⁹ Tam adı Ebû Müslim Abdurrahmân b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân'dır. Ebü's-Şeyh'in kardeşidir. 359/969 yılında aniden ölmüştür. Muhammed b. Zekeriyâ, Ahmed b. Ali el-Huzâî, el-Ahrem ve İbrahîm b. Metteveyh'ten rivayette bulunmuştur. Bkz. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru ahbâri Asbahân*, 2/83.

¹⁰ Tam adı Ebû Bekr Mahmûd b. el-Ferec ez-Zâhid'dir. Muhammed b. Yahyâ b. Feyyâz, Muhammed b. Yezîd b. Huneys ve el-Kâsım b. İmrân gibi muhaddislerden rivayette bulunmuştur. Ebû Muhammed "Ben Rey'de ondan hadis yazdım; sika ve sadûk idi" demiştir.

Ebü'ş-Şeyh beldesinin âlimlerinden yararlandıktan sonra 26 yaşına girdiğinde hadis öğrenmek için rihle/yolculuk yapmış; Bağdat, Vâsıt, Ahvâz, Musul, Harrân, Hicâz, Irak, Rey gibi o zamanın meşhur ilim beldelerini dolaşmıştır.¹¹ Rihle yaptığı yerlerde öğrendiği bilgileri taşımak suretiyle İsfahan'da hadis ilminin ilerlemesine ve gelişmesine hizmet etmiştir.¹² Zehebî'nin (ö. 748/1348) beyanına göre Medine'ye giderken Taberânî (ö. 360/971) ve Ebû Bekr b. el-Mukrî (ö. 381/991) ile arkadaşlık yapmıştır.¹³

Ebü'ş-Şeyh'in yaşadığı dönem, Abbâsîler saltanatının zayıfladığı zamanlara denk gelmektedir. Bu dönemde devlet giderek zayıflamış, İslâm Devleti küçük parçalara ayrılarak emirler ve sultanlar tarafından yönetilmeye başlanmış, neticede Abbâsîler'in elinde sadece hilâfet merkezi olan Bağdat kalmıştır.¹⁴ Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla beraber İslam düşmanları harekete geçmiş, Müslümanlar büyük fitnelere maruz kalmışlardır. En büyük fitne hareketini Karmatîler gerçekleştirmiştir. Bu zamanda hac yollarının güvenliği bozulmuş; Müslümanların canlarına ve mallarına kastedilmiş, neticede emniyet ve asayiş bozulmuştur.¹⁵ İsfahân o dönemlerde ilk önce Büveyhîler sonra da Deylemîler tarafından yönetilmiştir.¹⁶ Ebü'ş-Şeyh, siyasî çalkantıların çok olduğu böyle bir dönemde yaşamıştır. Ancak siyasî ve içtimaî hayatın kötü olması, İsfahan'da ilmî çalışmaları sekteye uğratamamıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen burada ilmî çalışmalar sürmüştür, ilim ve ders halkaları devam etmiştir. Bunda İsfahân'ın ticaret, sanat ve zanaat şehri olmasının büyük katkısı vardır.¹⁷ Muhakkik Belûşî, âlimlerin İsfahan'a göç edip yerleşmeleri ve rihlede bulunmaları sebebiyle oranın *dâru's-sünne* haline geldiğini ifade etmiştir. İsfahan ve çevre yerleşim yerlerinden çok sayıda âlim, ârif, hakîm, şâir, müfessir, muhaddis, hatîb ve vâiz

Bkz. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî et-Teymî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1953), 8/292.

¹¹ Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-İber fi haberi men ğaber*, thk. Fuad es-Seyyid (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985), 2/132; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî, *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh*, thk. Sâlih b. Muhammed el-Veniyân (Riyâd: Dâru'l-Müslim, 1998), Mukaddime, 30.

¹² Akdoğan, "Ebü'ş-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/7, (2017), 584.

¹³ Zehebî, *Siyer*, 16/400-401; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/974.

¹⁴ Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-nebî*, Mukaddime, 19.

¹⁵ Ebü'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012), 6/742; 7/43.

¹⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1424/2003), 298-320.

¹⁷ Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-nebî*, Mukaddime, 1/19-23. Ayrıca bkz. Akdoğan, "Ebü'ş-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri", 582.

çıkmıştır.¹⁸ Zehebî'nin naklettiğine göre İsfahan, Hicrî IV. asırda, hadisle ilgili faaliyetler konusunda adeta Bağdat ile yarışıyordu.¹⁹

Ebü'ş-Şeyh'in amelde herhangi bir mezhebe bağlı olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Muhakkik Rıdâullah el-Mübârekfûrî (ö. 2003) "Ebü'ş-Şeyh, dört meşhur mezhepten veya diğer mezheplerden herhangi bir mezhebe bağlı değildi; kendince doğru olan ne ise öyle amel ederdi. O, imamlardan hiç birini taklit etmedi" demiştir.²⁰

Ebü'ş-Şeyh'in itikadî görüşlerinin, *selef-i sâlihîn* yolu üzere olduğunu söyleyebiliriz. O daha önce veya kendi zamanında ortaya çıkmış *Muattıla*,²¹ *Cehmiyye*,²² *Müevvile*,²³ *Müşebbihe*,²⁴ *Mu'tezile*,²⁵ *Küllâbiyye*,²⁶ *Eş'ariyye*,²⁷ *Mâturîdiyye*²⁸ gibi mezheplere bağlı olmamış, akâid yönüyle *selef-i sâlihîn*

¹⁸ Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/41.

¹⁹ Zehebî şöyle demiştir: "Bağdat, hadis ilmi konusunda Ahmed b. Hanbel ve ashabının zamanına kadar mamur olagelmıştır. Moğolların istilasına kadar Bağdat, âli isnad ve hadis hıfzının yurdu, hilafet ve ilmin menzili olmuştur. İsfahan, âli isnad, hadis ve eser rivâyet etme gibi konularında Bağdat ile yarışıyordu." Bkz. Zehebî, *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr*, thk. Abdulkâdir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1985), 34-35, 115.

²⁰ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/92.

²¹ Muattıla, Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrit edenlere verilen isimdir. Sonraları Allah'ın varlığını tanımayan, tabiatın yaratıcının tasarrufundan bağımsız varlığını sürdürdüğünü ileri sürenler için kullanılmıştır. Kaynaklarda muattıla yerine ehl-i ta'fil de tabir edilmiştir. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Muattıla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2020), 30/229-230.

²² Cehmiyye, İslam âleminde ilk ortaya çıkan fırkalardan olup kurucusu Cehm b. Safvân'dır (ö. 128/745). Mücessime ve Müşebbihe'ye bir tepki olarak doğmuştur. Bkz. Şerafettin Gölcük, "Cehmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/234-236.

²³ Müevvile, te'vil edenler demektir. Bunlar Allah'ın sıfatlarını, müteşâbih kelimeleri kendi heva ve heveslerine göre te'vil ederler.

²⁴ Müşebbihe, Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzeten kimseleri ifade eder. Sünnî yazarların çoğuna göre bu düşünce ilk defa Şia içinde ortaya çıkmıştır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 32/156/158.

²⁵ Mu'tezile, itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelim mezhebidir. Bu isim Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ders halkasından ayrılışını (i'tizâl) ifade eden bir kelimedendir. Bkz. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2020), 31/391-401.

²⁶ Küllâbiyye, İbn Küllâb'ın (ö. 240/854) görüşlerini benimseyen kimselere verilen addır. İbn Küllâb sünnî kelim hareketinin doğuşunu hazırlayan âlimdir. Cehmiyye ve Mu'tezile'nin görüşlerini eleştirmekle birlikte kelim ilminde kullanılan bazı temel ilkeleri de benimsemiştir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20/156-157.

²⁷ Eş'ariyye, Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935) tarafından kurulan kelim mezhebidir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1995), 15/447-455.

²⁸ Mâturîdiyye, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944) görüşleri etrafında oluşan kelim mezhebidir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Mâturîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 28/165.

yolunu takip etmiştir.²⁹ Selef'in genel inancı esmâ ve sıfatın tevhîdi şeklindedir. İslam tarihinde Yüce Allah'ın esmâ ve sıfatları konusunda teşbîhe kayanlar ve mahlûkâtın sıfatlarına benzetenler, ta'tîle sapanlar, kendilerince te'vîle gidenler olmuştur ki bunların itikadî düşünceleri selef-i sâlihîn olarak bilinen sahâbe ve tâbiîn neslinin görüşlerinden farklı idi. Selef-i sâlihîn Allah'ın esmâ ve sıfatlarını ta'tîl, te'vîl, teşbîh, tekyîf, tahrîf³⁰ etmeden Kur'an-ı Kerim'de ve ehâdis-i nebevîde nasıl gelmişse öylece tespit ediyorlardı. İşte Ebü's-Şeyh selef-i sâlihîn gibi düşünüyordu.

Ebü'l-Kâsım et-Teymî (ö. 535/1141) *لِلَّهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا مِنْهُ غَيْرٌ وَاحِدَةٌ، مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ* "Allah'ın -yüzden bir eksik- doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa cennete girer. O, tektir; tek olanı sever"³¹ hadisini zikrettikten sonra Ebü's-Şeyh'in şöyle dediğini nakleder: "İşte bunlar Yüce Allah'ın kitabında kendisini isimlendirdiği ve Resûlü'nün zikrettiği isimlerdir. Artık her kim Allah Teâlâ'yı başka bir isimle isimlendirir veya Allah'ın kendisini isimlendirmediyi veya Resûlü'nün (zikretmediği) bir sıfatı eklerse o kişi bid'atçıdır ve sapıktır."³² Bu yaklaşım *selefi* bir anlayışın ifadesidir.³³ Keza Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*'sinde *arş* ve *kürsî* konularının anlatıldığı yerde, hadislerle ve âsâra vârid olduğu şekliyle yer vermiş; te'vîl ve teşbîhe gitmemiştir.³⁴ Bu bilgiler bize onun *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat* üzere olduğunu göstermektedir.

1. 2. Şeyhleri

Ebü's-Şeyh'in ilimle iştigal eden bir ailede dünyaya gelmesi, onun erken yaşlarda ilimle meşgul olma imkânını sağlamıştır. İlk hadis semâi aile içerisinde vuku bulmuştur.³⁵ İlmî muhitinin zengin olması, çok yönlü büyük bir âlim olarak yetişmesinde en önemli katkıyı sağlamıştır. Her birisi ilimde derya olan hocalardan ilim ve marifet alan Ebü's-Şeyh, neticede kendisi de ilim deryası

²⁹ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, Mukaddime, 1/83.

³⁰ Ta'tîl, Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrit etmektir. Te'vîl, Allah'ın müteşâbih sıfatlarının heva ve hevese yorumlanmasıdır. Teşbîh, Allah'ı başka varlıklara benzetmektir. Tekyîf, Allah'ın bir sıfatının niteliğini anlatmak ve keyfiyetini tayin etmektir. Tahrîf, Allah'ın isim ve sıfatlarının lafızlarını değiştirmek ve bozmaktır.

³¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Deavât" 68, (No. 6410).

³² Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî el-İsfahânî, *el-Hucce fi Beyâni'l-Mehacce ve Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne*, thk. Muhammed b. Rebî' Hâdî Umeyr el-Medhalî (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1. Basım, 1990), 1/145-147, (No. 42).

³³ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/85.

³⁴ Kamil Çakın, "Ebü Saîd ed-Dârimî'nin Allah'ın Sıfatları ile İlgili Bazı Görüşleri", *Dini Araştırmalar* 3/8, (Eylül-Aralık 2000), 49-50.

³⁵ Akdoğan, "Ebü's-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri", 584.

olmuş, tıpkı şeyhleri gibi meşhur muhaddis ve âlimler arasına karışmıştır. Ebü's-Şeyh'in hocalarının sayısını tam olarak bilemiyoruz. Nâyif b. Salâh el-Mansûrî 494 adet hocasını tespit ederek biyografilerini yazmıştır.³⁶ Muhakkik Belûşî Ebü's-Şeyh'in *Tabakât'*ındaki şeyhlerinin sayısının 250'den fazla olduğunu beyan ettikten sonra 40 şeyhinin ismini daha zikretmiştir.³⁷ Hocalarından bazılarının isimleri şöyledir: Kâsım b. Muhammed en-Nahvî (ö. 286/899), İshâk b. İsmâîl el-Mezhacî (ö. 288/900), İbn Kûsâ (ö. 291/904), İbrahîm b. Nâile (ö. 291/904), Muhammed b. Ebân b. Abdillâh (ö. 293/906), Ebû Abdillâh el-Assâl (ö. 293/906), Mahmûd b. el-Ferec el-İsfahânî (ö. 294/897), Abdullâh b. Bûndâr ed-Dabbî (ö. 294/907), Ali b. Saîd el-Askerî (ö. 300/913), İbn Mettûveyh (ö. 302/915), Hüseyin b. Amer Ebü'l-Ahvas (ö. 300/913), el-Hasen b. İbrahîm b. Beşşâr el-Kureşî (ö. 301/913), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/914), İbrahîm b. Şerîk el-Kûfî (ö. 302/915), Ebû Halîfe el-Cumahî (ö. 304/917), Ebû Bekr el-Kâsım el-Mutarrız (ö. 305/917), İbrahîm b. Ali el-Ömerî (ö. 306/919), Abdân el-Ahvâzî (ö. 306/919), Ahmed b. el-Hasen es-Sûfî (ö. 306/918), Ahmed b. Saîd ed-Dımaşkî (ö. 306/918), Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (ö. 307/ 919), Hâmid b. Şuayb el-Belhî (ö. 309/921), İshâk b. Ahmed el-Fârisî (ö. 309/921), Ahmed b. Muhammed el-Mâferrûhî, Ahmed ed-Dabbî, Ahmed el-Birtî, İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Ahmed b. Yahyâ b. Züheyr (ö. 310/922), Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân (ö. 310/923), Velîd b. Ebân b. Bûne (ö. 310/922), İshâk b. Hakîm (ö. 312/925), Abdurrahmân b. Zeyd, Abdurrahmân b. Muhammed b. Hammâd, İbn Ebî Hâtım er-Râzî (ö. 327/938), Ebü'l-Hasen el-Mukrî (ö. 328/939), Muhammed b. Ahmed el-Esvârî (ö. 342/954), Ebû Ahmed el-Kâdî el-Assâl (ö. 349/960), İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991), İbn Mende (ö. 395/1005).

1. 3. Talebeleri

Ebü's-Şeyh'in talebeleri ve kendisinden hadis semâında bulunanlar hayli çoktur. Muhakkik Mübârekfûrî'nin beyanına göre Ebü's-Şeyh'in ilmini ve kitaplarını nakleden en meşhur talebeleri Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ve Kâtib Ebû Tâhir el-İsfahânî'dir (ö. 445/1054).³⁸ Talebelerinden bazılarının isimleri şöyledir: el-Esbağ Abdülazîz b. Abdilmelik b. Nasr el-Endülüsî (ö. 365/956), İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991), Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-Mukrî el-Beyzâvî (ö. 393/1003), İbn Mende (ö. 395/1005), Ebû Zer es-Sâlihânî (ö. 404/1013), Ebû Bekr es-Sâlihânî (ö. 404/1013), Ebû Bekir el-A'var (ö. 410/1020), Ebû Bekr İbn Merdûye (ö. 410/ 1020), Ebû Bekr Ahmed b. Abdurrahmân eş-Şîrâzî (ö. 411/1021), Ebû Sa'd el-Mâlînî (ö. 412/1022), Ebû Saîd en-Nakkâş (ö. 414/1023), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali es-Sâmânî es-Sahhâf (ö.

³⁶ Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *Bülûğu'l-emânî bi terâcimi şüyûhi Ebi's-Şeyh el-İsfahânî* (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 2012).

³⁷ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/81-85.

³⁸ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/89.

423/1032), Ebü'n-Nasr el-Cessâs Ahmed b. Ali b. Abdûs (ö. 423/1032), Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-İclî (ö. 423/1032), Süfyân b. Hasenkûveyh (ö. 424/1033), Ahmed b. Muhammed b. el-Hâris et-Temîmî (ö. 430/1039), Muhammed b. Abdirezzâk b. Abdillâh (ö. 430/1039), Ebü'l-Kâsım el-Attâr el-İsfahânî el-Mukrî (ö. 436/1044), Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân es-Saffâr (ö. 437/1046), Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Mukrî el-Bezde (ö. 437/1046), el-Fadl b. Muhammed el-Kâşânî (ö. 438/1047), Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed et-Tebbân el-İsfahânî (ö. 438/1047), Ebü'l-Alâ el-İsfahânî (ö. 439/1047), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Yezdî, İbn Zencûye, Abdürrezzâk b. Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, Ebû Tâhir Muhammed b. Abdirrahîm el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ el-İsfahânî el-Esvârî, el-Fadl b. Ahmed el-Kassâr, Muhammed b. Ali b. Yehrûzmerd, Ebû Ahmed Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Sîbeveyh el-Müeddib, Ebû Ca'fer b. Zebrek el-Bizzî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Kinânî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hüseyn el-İsfahânî, Muhammed b. Ali Semûye, Abdülkerîm b. Abdilvâhid es-Sûfî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Kisâî, Ahmed b. Muhammed b. Yezde el-Milencî el-Mukrî.³⁹

1. 4. Eserleri

Ebü'ş-Şeyh, birbirinden kıymetli elliden fazla eser bırakmış olup bunlardan bazıları matbu, bazıları ise yazma halindedir. Üzülerek belirtelim ki eserlerinin önemli bir kısmı bize kadar ulaşamamıştır. Mefkûd eserlerinden bazılarının adları daha sonra yazılan eserlerde zikredilmiş ve onlardan nakiller yapılmıştır. Zehebî'nin "Ebü'ş-Şeyh'in kitaplarının çoğuna eriştik"⁴⁰ beyanı, eserlerin belli zamana kadar tedâvülde olduğunu ve araştırmalarla gün yüzüne çıkarılabileceğini göstermektedir.

1. 4. 1. Matbu Olanlar

1. Tabakâtü'l-muhaddisîn. Tam adı *Tabakâtü esmâi'l-muhaddisîn min men kadime asbahân mine's-sahâbeti ve't-tâbiîn ve men kâne bihâ min vakti fethihâ ilâ zamâninâ hâzâ* şeklindedir. Bazı kaynaklarda eserin adı ihtisar edilerek veya içeriği

³⁹ Zehebî, *Siyer*, 16/278.

⁴⁰ Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, 1/95-105; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/947; Abdülvâsi Yahyâ Muhammed el-Mazibi el-Yümnî, *Ziyâdât ve müfredât Ebi's-Şeyh alâ kitâbi'l-azame ala'l-kitâb ve's-sünne* (Sudan: Câmîatü Ümmi Durmân el-İslâmiyye, 1432/2011), 21.

kastedilerek *Târîh*,⁴¹ *Tabakâtü'l-Asbahâniyyîn*,⁴² *Tabakâtü Asbahân*, *Kitâbü Asbahân*, *Târîhu İsfahân*⁴³ gibi adlarla da anılmıştır.⁴⁴ Ebü's-Şeyh bu eserinde zikrettiği muhaddisleri on bir tabakaya ayırmıştır. Bahis mevzu ettiği toplam şahıs 690 kadardır. Bu gruplardan ilk üç tabakayı sahâbe, tabiîn ve tebeu't-tâbiîn olarak; diğer tabakaları da 30 seneyi bir tabaka kabul ederek sekiz farklı tabakaya ayırmıştır. Eserdeki tüm hadisleri senedli olarak rivâyet etmiştir.⁴⁵ *Tabakâtü'l-muhaddisîn* Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî tarafından tahkiki yapılarak dört cilt halinde değişik zamanlarda neşredilmiştir. Ayrıca eser Abdülgaffâr Süleymân el-Bündârî ve Seyyid Kisrevî tarafından da yayımlanmıştır.⁴⁶

2. Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh. Eser Ebü'l-Fazl Abdullah Muhammed Sıddîk el-Gumârî (Kâhire, 1958), Ahmed Muhammed Mürsî (Kâhire, 1972), Seyyid el-Cümeylî (Beyrût 1986),⁴⁷ Usâmeddin Seyyid ez-Zabbâtî ve Sâlih b. Muhammed el-Veneyyân (Riyâd, 1998) çalışmalarıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmaların en hacimli ve etraflı olanı Veneyyân tarafından yapılandır. Eser *Hz. Peygamber'in Edeb ve Ahlakı* başlığı ile Naim Erdoğan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁸ Kitapta Hz. Peygamber'in bazı özelliklerini öne çıkaran 110 başlık yer almıştır. Yaklaşık 900 kadar rivâyet bulunmaktadır.

3. Cüz'. Tam adı *Cüz' fihî ehâdîsü Ebî Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân*'dır. İbn Merdûye es-Sağîr (ö. 410/1020) tarafından Ebü's-Şeyh'in rivâyetleri arasından seçilerek derlenmiştir. Eser Bedr Abdullah el-Bedr tarafından tahkik ve tahrîc çalışması yapılarak 1993 yılında yayımlanmıştır. Toplam 140 rivâyet içermektedir.

4. Kitâbü'l-azame . Ebü's-Şeyh'in önemli eserlerinden biridir. Üzerinde çalışılan eser budur. *Kitâbü'l-azame* Yüce Allah'ın azamet ve kibriyâsından, Yüce Allah'ın mahlûkât üzerindeki tecelliyâtının büyüklük ve acâipliklerinden bahsetmektedir.

5. Kitâbü'l-emsâl. Tam adı *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî'* dir. Hadislerde geçen mesellerden derlenmiştir. *Kitâbü'l-emsâl* Abdulali Abdulhamîd Hâmid

⁴¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî Emîr el-Meyâdinî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 177.

⁴² Ebü Abdillâh Muhammed b. Cafer. İdrîs el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe li beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1993), 140.

⁴³ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/447.

⁴⁴ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/107-108.

⁴⁵ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/117.

⁴⁶ Eser Beyrût'ta 1989 yılında Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından 4 cilt olarak neşredilmiştir.

⁴⁷ Yardım, "Ebü's-Şeyh", 10/343-344.

⁴⁸ Ebü Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî, *Hz. Peygamber'in Edeb ve Ahlakı*, trcm. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014).

tahkikiyle ed-Dâru'l-Selefiyye tarafından yayımlanmıştır. İki cüz halinde hazırlanan eserde 373 rivâyet bulunmaktadır.

6. Kitâbü't-tevbîh ve't-tenbîh. Ebü'l-Eşbâh Hasan b. Emîn b. Mendûh (Kâhire 1408/1987) ve Mecdî Seyyid İbrâhîm (Bulak 1988) tarafından neşredilen eser, konu başlıklarına ayrılmış ve bu başlıklara uygun rivâyetler getirilmiştir. 29 bâb, 246 rivâyetten meydana gelen kitap ahlakî konuları ele almaktadır.⁴⁹

7. Zikru'l-akrân ve rivâyâtühüm an ba'duhim ba'dan.⁵⁰ Hadis ricâli ve hadis usûlüne dair bir eserdir. *Zikru'l-akrân* Mis'ad Abdülhamîd Muhammed es-Su'dânî tarafından tahkik edilerek 1996 yılında neşredilmiştir. Rivâyetlerin tashîh ve tahrîc çalışmaları yapılmış, bazı lafızlar açıklanmıştır. Eser 123 sayfa olup toplam 462 rivâyet içermektedir.

8. el-Avâlî. Eser *Avâlî*, *Avâlî hadîsi Ebi's-Şeyh*,⁵¹ *Avâlî li Ebi's-Şeyh*,⁵² *Avâlî Ebi's-Şeyh*⁵³ adlarıyla da bilinmektedir. Mis'ad es-Su'dânî tarafından tahkik edilen eser *el-Avâlî* adıyla 1996 yılında yayımlanmıştır. İçinde 48 rivâyet bulunmaktadır.

9. el-Fevâid. Eser *Fevâidü'l-İsbahâniyyîn* ve *fevâidü Asbahân* diye de anılmaktadır.⁵⁴ Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî tarafından tahrîc ve tahkik çalışması yapılan kitap 1992 yılında yayımlanmıştır.⁵⁵ Toplam 28 rivâyet içermektedir.

10. Hikâyât an Ebi's-Şeyh el-İsfahânî. Eserin üzerinde bilebildiğimiz kadarıyla tahrîc ve tahkik çalışması henüz yapılmamıştır. Ancak yazma nüshasından

⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *et-Tevbîh ve't-tenbîh*, thk. Ebü'l-Eşbâh Hasan b. Emîn b. Mendûh (Cevhere: Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1408/1987), 27-260.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 155; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *el-I'lân bi't-tevbîh limen zemme ehle't-târîh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-Arabi, 1403), 91.

⁵¹ Yardım, "Ebü's-Şeyh", 10/343-344.

⁵² Bkz. <https://shamela.ws/author/265> (Erişim 13 Eylül 2021).

⁵³ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *el-Avâlî*, thk. Mis'ad Abdülhamîd Muhammed es-Su'dânî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996), 141.

⁵⁴ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebü Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefâti'l-vâride fi fethi'l-bârî* (Riyâd: 1412/1991), 318; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 227; Yardım, "Ebü's-Şeyh", 10/343-344.

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *el-Fevâid*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî (Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 1. Basım, 1992).

yararlanılarak *Şâmile* tarafından yazıya geçirilmiş ve yayımlanmıştır. İçinde 5 veya 7 rivâyet olduğu görülmektedir.⁵⁶

11. Meclis min hadîsi Ebi'ş-Şeyh b. Hayyân el-İsfahânî ve ğayrih. Üzerinde tahrîc ve tahkîk çalışması yapıldığını bilmiyoruz, ancak *Şâmile* tarafından 7 verak olarak neşredilmiştir. *Besmele* ve *havkale* ile başlayan eser 34 kadar rivâyet içermektedir. Ara başlıkları bulunmayan eserin *zemm-i kelâm* ve diğer bazı konuları kapsadığı görülmektedir.

12. el-Cüz' fîhi ehâdisü Ebi'z-Zübeyr an ğayri Câbir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)⁵⁷ eserin adını *Hâdisü Ebi'z-Zübeyr an ğayri Câbir* şeklinde zikretmiştir.⁵⁸ Bedr b. Abdullah el-Bedr tarafından tahrîc ve tahkîk çalışması yapılan eser, Mektebetü'r-Rüşd tarafından 1996 yılında Riyâd'da yayımlanmıştır.⁵⁹ Kitapta 145 kadar rivâyet bulunmaktadır.

1. 4. 2. Yazma ve Mefkûd Olanlar

13. Kitâbü't-tefsîr.⁶⁰ Ebü'ş-Şeyh'in en önemli eserlerindedir. Rivâyet tefsirlerinde ondan nakiller yapılmıştır.⁶¹ Kitabın bir nüshasının Türkiye'de olduğu ifade edilmişse de biz yerini tespit edemedik.⁶²

⁵⁶ Bkz. <https://shamela.ws/book/29724/8#p1>; <https://lib.efatwa.ir/43041/1/2> (Erişim 13 Eylül 2021).

⁵⁷ İbn Hacer hayatının büyük bölümünü hadis ilmine vermiş, bu ilmin hem rivâyet hem dirâyet sahalarında devrin en yetkili âlimi olmuştur. Birçok medresede hadis dersleri vermek için görevlendirilmiş ve hadis okutmuştur. Bkz. Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 19/514-531; Mehmet Turan, "Meşhur Hadis Alimi İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi* 1/1 (Haziran 2017), 23. 21-29.

⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfhehres*, 290; a.mlf., *el-Mecmeu'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfhehres*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Meraşlı (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1994), 1/458; 2/154; Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/96.

⁵⁹ Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/96; a.mlf., *Ehâdisü Ebi'z-Zübeyr an ğayri Câbir*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1996), 6.

⁶⁰ Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Zikru ahbâri Asbahân*, 2/51; Ebü Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*, thk. Münîre Nâcî Sâlim (Bağdâd: Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1. Basım, 1395/1975), 1/512; Zehebî, *Siyer*, 16/278-279; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/240; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/387-388; Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebü Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefât*, 123.

⁶¹ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), Bakara suresi 186, 1/218; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2011), Mâide 97, 3/203; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali es-San'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1414), Hûd Suresi 17, 2/255-256.

⁶² يوجد نسخة منه بتركيا Bkz. <https://vb.tafsir.net/forum> (Erişim 25 Mart 2022).

14. Kitâbü'l-ezân.⁶³ Müttekî el-Hindî (ö. 975/1567) ondan rivâyetlerde bulunmuştur.⁶⁴ Belûşî “Kitâbü's-sünen'den bir cüz olma ihtimali vardır” demiştir.⁶⁵

15. Sevâbü'l-a'mâlî'z-zekiyye.⁶⁶ Kısaca *es-Sevâb* olarak da isimlendirilen eser beş cilttir. Zehebî'nin beyanına göre Ebü's-Şeyh bu eserini yazdıktan sonra Taberânî'ye arzetmiş, o da kitabı çok beğenmiştir. Ebü's-Şeyh “Kitaba aldığım her bir hadisi, onunla amel ettikten sonra aldım” demiştir. Bu davranış Ebü's-Şeyh'in zühd ve takvasını göstermektedir. Süyûtî (ö. 911/1505) *Sevâb*'dan rivâyette bulunmuştur.⁶⁷

16. Kitâbü's-sünen.⁶⁸ Zehebî'nin beyanına göre birkaç ciltlik bir eserdir.⁶⁹ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) bu kitaptan *Kitâbü's-süneni'l-muazzame ve'l-ahlâki'n-nübüvve* şeklinde söz etmiştir.⁷⁰ Belûşî “Allahü a'lem bu kitap *es-Sünen*'den ayrı bir kitap olmalıdır” demiştir.⁷¹

17. Kitâbü's-sünne. Kitap bir cilt kadardır.⁷² Sem'ânî (ö. 562/1166) ondan *Kitâbü's-sünneti's-sağîre*,⁷³ İbn Hacer de *es-Sünnetü'l-vâdîha* şeklinde bahsetmiştir.⁷⁴ *Kitâbü's-sünne* günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁵ Sehâvî (ö.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 60; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 57.

⁶⁴ “Kim kabrimin yanında bana salat okursa onu duyarım. Kim uzaktan bana salat okursa onu da tanırım. Bu rivâyeti Ebü's-Şeyh Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) nakletmiştir.” Bkz. Alâeddin Ali b. Husâmeddin b. Abdilmelik el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyanî-Safvet es-Sekkâ (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981), 1/498, (No. 2198); 2/398, (No. 4350).

⁶⁵ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97; Zehebî, *Siyer*, 16/278.

⁶⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97-98; Zehebî, *Siyer*, 16/278; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefât*, 150.

⁶⁷ “Bir hacetinin olmasını istiyorsan sonuna kadar Fâtiha suresini oku; inşaallahü Teâlâ ihtiyac giderilir.” Bkz. Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Riyâd: İmâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1. Basım, 1983), 155.

⁶⁸ Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 32-37.

⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, 16/278.

⁷⁰ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/447.

⁷¹ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/100.

⁷² Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Zehebî, *Siyer*, 16/278; Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Muhtasaru'l-Ulüv li'l-aliyyi'l-ğaffâr*, thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981), 248; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 29.

⁷³ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161, 351.

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 54.

⁷⁵ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/100.

902/1497) “Ebü’ş-Şeyh’in *Kitâbü’s-sünne*’inde mukalled imamlar hakkında kelam vardır” demiştir.⁷⁶

18. Kitâbü’l-ferâiz.⁷⁷ *Kitâbü’l-ferâiz ve’l-vasâyâ* şeklinde de zikredilmiştir.⁷⁸ Süyûtî ondan nakillerde bulunmuştur.⁷⁹

19. el-İcâze. Kayıp eserlerdendir.⁸⁰

20. el-Edeb. Kitapta kavî ve fiilî güzel ameller konu edilmiştir. Bize ulaşamamıştır.⁸¹

21. Kitâbü’l-emsâr. Deylemî (ö. 509/1115) onu *Kitâbü’l-büldân* ismiyle zikretmiştir. Belûşî “Bana zâhir olan o ki *Kitâbü’l-büldân* bu eser olmalıdır. Allahü a’lem” demiştir.⁸²

22. Kitâbü’l-emvâl. Eser bize ulaşamamıştır.⁸³

23. Kitâbü’l-birr ve’s-sıla.⁸⁴

24. Kitâbü birri’l-vâlideyn. Ebü’ş-Şeyh’ten talebesi Ebû Zer es-Sâlihânî rivâyet etmiştir.⁸⁵

25. Kitâbü’t-târîh ala’s-sinîn.⁸⁶ Eserden *et-Târîh* diye de söz edilmiştir.⁸⁷ Kitabın genel bir tarih olduğu ve olayları yıllara göre anlattığı anlaşılmaktadır.

26. Kitâbü’t-terhîb. İbn Hacer “Ebü’ş-Şeyh’in *Kitâbü’t-terhîb*’i vardır” demiştir. Ancak eser bize ulaşamamıştır.⁸⁸

27. Hutabü’n-nebî. Eser bize ulaşamamıştır.⁸⁹

⁷⁶ Sehâvî, *el-İ’lânü bi’t-tevbih*, 117.

⁷⁷ Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 49.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, 16/278; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, 71; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 49.

⁷⁹ Ebü’l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Hey’etü’l-Misriyye el-Âmme, 1974), 4/252.

⁸⁰ Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/96; Sem’ânî, *et-Tahbîr*, 1/512.

⁸¹ Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 36; Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97.

⁸² Zehebî, *Siyer*, 16/278; Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97.

⁸³ Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/98; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 47.

⁸⁴ Sem’ânî, *et-Tahbîr*, 1/351; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 36; Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97.

⁸⁵ Sem’ânî, *et-Tahbîr*, 1/456; 2/14; Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97.

⁸⁶ Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/120; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, 6/114.

⁸⁷ Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/97.

⁸⁸ Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/98; Ebü’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Telhîsü’l-habîr fi tahrîci ehâdis’r-râfi’l-kebîr*, nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutub (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1416/1995), 3/188.

⁸⁹ Ebü’ş-Şeyh, *Tabakâtü’l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/99.

28. Kitâbü mekârimi'l-ahlâk.⁹⁰
29. Delâilü'n-nübüvve.⁹¹
30. Zemmü'l-müskir.⁹²
31. Kitâbü's-sebk ve'r-remy.⁹³
32. Kitâbü's-sivâk. Kayıp eserlerdendir.⁹⁴
33. Kitâbü's-sîret. Kayıp eserlerdendir.⁹⁵
34. Şurütü'z-zimme.⁹⁶
35. Kitâbü'd-dahâyâ ve'l-akîka.⁹⁷ Irâkî (ö. 806/1404) ondan rivâyette bulunmuştur.⁹⁸
36. Kitâbü't-tahâre.⁹⁹
37. Kitâbü'l-ıtk ve'l-müdebber ve'l-mükâteb.¹⁰⁰
38. Kitâbü'l-îdeyn.¹⁰¹
39. Kitâbü'l-fiten. Kayıp eserlerdendir.¹⁰²
40. Fevâidü'l-Irâkıyyîn.¹⁰³

⁹⁰ Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî (Kâhire: Maktebetü'l-Kudsî, 1351), 2/236, (No. 2420).

⁹¹ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/99.

⁹² Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/190; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/99.

⁹³ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 81; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 48.

⁹⁴ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/100.

⁹⁵ Sahâvî, *el-İ'lânü bi't-tevbîh*, 89.

⁹⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161.

⁹⁷ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 81; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 48; Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebü Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefât*, 123; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/100.

⁹⁸ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-Irâkî, *Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-Takrîb* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Arabî), 5/212.

⁹⁹ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 2/186; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/100.

¹⁰⁰ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; 2/186; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/101.

¹⁰¹ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 2/82.

¹⁰² Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 49; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/103.

¹⁰³ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161, 190; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/104; Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebü Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefât*, 321.

41. **Kitâbü feẓâilî'l-Kur'ân.** İbn Hacer *Telhîs'*inde ondan söz etmiş,¹⁰⁴ Süyûtî nakillerde bulunmuştur.¹⁰⁵
42. **Kitâbü'l-kat' ve's-sirka.** Kitabın adı Fethu'l-bârî'de *Haddü's-sirka* şeklinde geçmektedir.¹⁰⁶ Kayıp eserlerdendir.¹⁰⁷
43. **el-Müsnedü'l-müntehab ala'l-ebvâbi'l-müstahrec min kitâbi Müslim b. el-Haccâc.**¹⁰⁸
44. **el-Mu'cem.** Belûşî "Bu kitap Ebü's-Şeyh'in şeyhlerinin *el-Mu'cemi'*dir" demiştir. Eser bize ulaşamamıştır.¹⁰⁹
45. **Kitâbü'l-mevâkît.** Bize ulaşamamıştır.¹¹⁰
46. **Kitâbü'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-hadîs.**¹¹¹
47. **Kitâbü'n-nikâh.** İbn Hacer onun 9 cüz olduğunu; bazılarını semâ, bazılarını da icâzet yoluyla rivâyet ettiğini söylemiştir.¹¹²
48. **Kitâbü'n-nevâdir ve'n-nüfet.** Fuad Sezgin (ö. 2018) "Bu eser sahâbe ve tâbiîn akvâlini içermektedir" demiştir.¹¹³ Cüz'ün son rivâyeti Tâvûs'un (ö. 106/725) şu eseridir: *خَيْرُ الْعِبَادَةِ أَحْمَرُهَا* "İbadetin en hayırlısı en meşakkatli olanıdır."¹¹⁴ Onun bir musavver nüshası Mağrip'te Hassa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹¹⁵
49. **Dürerü'l-eser.** Zehebî *el-Arş* isimli kitabında ondan söz etmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsu'l-habîr*, 2/212-213.

¹⁰⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 12/314.

¹⁰⁶ Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefât*, 182.

¹⁰⁷ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 49.

¹⁰⁸ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 2/141; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/104.

¹⁰⁹ Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/105; 2/255; Sahâvî, *el-İlân bi't-tevbih*, 119.

¹¹⁰ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/160; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 60; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 57.

¹¹¹ Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 80.

¹¹² İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 72; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 48; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-musannefât*, 430.

¹¹³ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Fuad Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabi fî ulûmi'l-Kur'an ve'l-hadîs*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyâd: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 1/405; Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî*, 190.

¹¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmeu'l-müesses*, 2/203.

¹¹⁵ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Ebü's-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/105.

¹¹⁶ Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Arş*, thk. Muhammed b. Halife et-Temîmî (Riyâd: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1. Basım, 1999), 2/314-315.

50. **Garîbü Ebi'ş-Şeyh.** İbn Hacer onun ilk hadisinin *كل معروف صدقة* "Her iyilik sadakadır"¹¹⁷ rivâyeti olduğunu söylemiştir.¹¹⁸

51. **Ehâdisü Talha b. Musarrîf ve Zübeyd el-İyâmî.**¹¹⁹

52. **Hadîsü Eyyûb es-Sahtiyânî.** Eyyûb es-Sahtiyânî'den (ö. 131/749) gelen bazı rivâyetleri içermektedir.¹²⁰

53. **eş-Şemsiyye fi'l-hisâb.** Konusu Matematik olan eser Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹²¹

Ebü'ş-Şeyh'in yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserlerden başka *avâlî, meclis, meclisân, hadîs, ehâdis, cüz'* adı altında birbirinden farklı daha çok sayıda eseri bulunmaktadır.¹²²

2. Kitâbü'l-azame

2. 1. Adı, Yazma ve Matbu Nüshaları, Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Çeşitli kaynaklarda eserin adı *el-Azame, Kitâbü'l-azame, Kitâbü azametillah ve mahlûkâtih, Kitâbü'n fi azametillâh ve mahlûkâtih* olarak geçmektedir.¹²³ *Kitâbü'l-azame*'nin Ebü'ş-Şeyh'e aidiyeti konusunda herhangi bir tereddüt yoktur. Ebü'ş-Şeyh'in *Kitâbü'l-azame*'yi hangi tarihte yazdığına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Kitabın herhangi bir yerinde yazılış amacından da açıkça söz edilmemiştir. Muhteva ve metodundan anlaşıldığına göre eserin yazılış amacının *Ehl-i Sünnet* çerçevesinde merfu, mevkuf ve maktu rivâyetlerle Allah'ın azamet ve kudretinin anlatılmasıdır.

Kitâbü'l-azame'nin ülke içinde ve dışında çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazmaları bulunmaktadır.¹²⁴ Kitap üzerine yapılan matbu, tahkik ve araştırma çalışmalarını şöyle özetleyebiliriz:

¹¹⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Edeb" 33, (No. 6021).

¹¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, 308.

¹¹⁹ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/161; Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/96.

¹²⁰ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 2/14; Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/99.

¹²¹ Bkz. <http://yazmalar.gov.tr/eser/es-semisiye-f%C3%AEl-hisab/18979> (Erişim 22 Mart 2022).

¹²² Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 2/14; Ebü'ş-Şeyh, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, Mukaddime, 1/96, 99; a.mlf., *Ehâdisü Ebi'z-Zübeyr*, 6; Zehebî, *Siyer*, 16/278; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, 308; a.mlf., *el-Mecmeu'l-müesses*, 2/26, 84, 172, 415, 458, 470, 489-490, 530, 605.

¹²³ Zehebî, *Siyer*, 16/278; İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/136; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, 1/404; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd* (Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985), 190; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 6/114.

¹²⁴ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, 1/404-405. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı resmi kataloğuna göre *Kitâbü'l-azame* şu kütüphanelerde bulunmaktadır: Manisa İl Halk Kütüphanesi,

1. En kapsamlı çalışmanın Rıdâullah el-Mübârekfûrî tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. Eserin başında *Kitâbü'l-azame* ve müellifi hakkında genel bilgiler verildikten sonra tahkîk, tashûh, tahrîc, ta'lik çalışmalarına geçilmiştir. Kitap, 5 cilt olarak Dâru'l-Âsime tarafından 1988 yılında Riyâd'da yayımlanmıştır.
2. Mustafa Âşûr ve Mecdî es-Seyyid İbrahîm tarafından yapılan ta'lik ve tahkîk çalışmalarıdır. Kitap Mektebetü'l-Kur'ân tarafından 1991 senesinde Kahire'de tek cilt olarak yayımlanmıştır.
3. Muhammed Fâris tarafından yapılan tahkîk ve ta'lik çalışmasıdır. Kitap Muhammed Hüseyin Mustafa'nın takdimi ile 1994 yılında Beyrut'ta basılmıştır.
4. Dr. Abdülvâsi el-Yemenî tarafından yapılan zevâid çalışmasıdır. Tam adı *Ziyâdât ve müfredât fî kitâbi'l-azame ala'l-kütübi's-sitte cem'an ve tahrîcen ve Dirâseten* olan bu çalışma bir doktora tezidir. Kütüb-i sitte üzerine olan ziyâdât ve müfredât çalışması toplamda 431 kadar rivâyeti kapsamaktadır. Rivâyetlerin sened-metin değerlendirmeleri ve tahrîc çalışmaları yapılmıştır.

2. 2. Husûsiyetleri

Kitâbü'l-azame'nin İslam literatürü içinde kıymetli bir yeri vardır. Onun kıymetine delalet eden çok sayıda husûsiyetler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Konusunda Tektir

Muhteva ve şekil yönüyle baktığımızda *Kitâbü'l-azame*'nin eşsiz bir kitap olduğu anlaşılacaktır. Zira bu muhteva, üslup ve hacimde benzer bir eserin varlığına tanıklık edilmemektedir. Aynı isimde birçok kitap yazılmıştır ancak onlar ya günümüze kadar ulaşamamıştır ya da ismen benzerlik gösterebilir de konu ve teknik itibarıyla *Kitâbü'l-azame*'ye benzememektedirler.¹²⁵

2. Farklı Rivâyetler İçermektedir

Kitâbü'l-azame'de senedindeki yahut metnindeki özellikler açısından *infirâd* eden çok sayıda rivâyet vardır. Teferrüdün hadisleri değerlendirmede önemli yeri vardır. Bu bakımdan *Kitâbü'l-azame*'de geçen rivâyetler önem arz etmektedir. Mesela Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 42/662) nakledilen إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْأَمُ

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul Millet Kütüphanesi, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi.

¹²⁵ *Kitâbü'l-azame* adında eser yazan bazı âlimler: Ebû Ahmed el-Assâl, İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî (ö. 318/930), İbn Merdûye, İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebü'l-Abbâs el-Kimmî eş-Şîî (ö. 310/923), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857), İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952).

“Allah uyumaz, uyuması da gerekmez”¹²⁶ hadisi, *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır.¹²⁷ Bu hadisin sened ve metin farklarını *Kitâbü'l-azame*'de bulmak mümkündür.¹²⁸

3. Farklı Tarikler Cem' Edilmiştir

Bir rivâyetin farklı tariklerinin bir araya getirilmesi demek olan cem', rivâyetlerin anlaşılması ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi bakımından ehl-i ilim katında değerli bulunmuştur. *Kitâbü'l-azame*'de tefekkürün emredilmesine dair rivâyetler cem' özelliği taşımaktadır.¹²⁹

4. Tefsir Rivâyetleri İçermektedir

Kitâbü'l-azame'de çok sayıda ayet zikredilmiş ve bu ayetlerin tefsirleri hadis ve âsâr ile açıklanmıştır. Bu sebeple kitapta tefsir rivâyetlerine sıklıkla yer verilmiştir. Bu nakillerin önemli bir kısmı sonraki tefsirlerde zikredilmiştir. Süyûtî ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi müfessirler tefsirlerinde ona itimad etmişlerdir.¹³⁰

5. Tarihi Bilgiler Vermektedir

Ebü'ş-Şeyh Allah'ın azametini delil olarak tarihî vâkıa ve hâdiseleri örnek olarak vermekten sakınmamıştır. Zülkarneyn kıssası, İrem, Hz. Süleyman'ın (as) kürsüsü, Nemrûd, Allah'ın Arz-ı Mukaddes'e girmelerini yasakladığı Ashâb-ı Mûsâ'nın kıssası, Amâlika ve Cebâbire halkı bunlardan bazılarıdır.¹³¹ Bu örneklerin dinler tarihi açısından önemli olduğu açıktır.

6. Akâid Bilgileri İçermektedir

Kitâbü'l-azame akâid ve kelimâ açısından kıymetli bir eserdir. Tüm başlıkları akâid konularıyla alakalıdır. Kitapta Allah'ın yüceliğinden, esmâ ve

¹²⁶ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 2/420-431, (No. 117, 118, 125, 126).

¹²⁷ Rivâyet Müslim'de şöyle geçmektedir: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنَامُ وَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ بِخُفْضِ الْقَسَطِ وَيَرْفَعُهُ يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ وَعَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ اللَّيْلِ جِبَابُهُ الثُّورُ وَفِي رِوَايَةٍ أَبِي بَكْرٍ النَّارُ لَوْ كَثُفَتْ لَأَخْرَقَتْ سُبْحَاتٍ وَجِهَهُ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ وَأَمَّا مَا بَدَأَ بِهِ مِنْ خَلْقِهِ “بَصْرُهُ مِنْ خَلْقِهِ” Azîz ve Celîl olan Allah uyumaz, O'nun uyuması da gerekmez. O, adalet terazisini alçaltır ve yükseltir. Gecenin ameli O'na gündüzün amelinden, gündüzün ameli de gecenin amelinden önce yükseltir. O'nun hicâbı nurdur. Ebû Bekr'in rivâyetinde nârdır. Eğer onu açacak olursa yüzünün nurunun parıltıları gözünün değdiği mahlûkâtından herkesi yakardı.” Bkz. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî el-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Bejrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1412/1991), “İman 79”, (No. 179).

¹²⁸ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/129.

¹²⁹ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 1/210, 212, 214.

¹³⁰ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/129; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, Meryem Suresi 90, 5/142-143; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Hûd Suresi 17, 2/255-256.

¹³¹ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 5/1443, 1493, 1503, 1509, 1515, 1519, 1524, 1530.

sıfatlarından, rûhânî varlıklardan, cennet ve cehennem gibi akâid konularından söz edilmektedir. Bu sebeple *Kitâbü'l-azame*, daha ziyade akâid eserleri arasında zikredilmektedir.

2. 3. Kaynakları

Kitâbü'l-azame mütekaddimîn dönemi eserlerinden olup bilgiler senedli olarak verilmiştir. Bu bakımdan eserin temel kaynakları, Ebü's-Şeyh'in kendisinden semâda bulunduğu şeyhleri olduğu görülmektedir. Kitaptaki şeyhlerinin sayısı 160 kadardır. Kendisinden en fazla rivâyet ettiği şeyhlerinin isimleri ve rivâyet sayıları şöyledir: Velîd b. Ebân (165), İbn Mettûye (151), Ca'fer b. Ahmed b. Fâris (75), Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (49), Ahmed b. Muhammed el-Lünbânî (48), İbnü'l-Ahrem (47), İshâk b. Ahmed el-Fârisî (32), Ahmed b. Muhammed b. Şüreyh (29), Ahmed b. Muhammed el-Müsâhıfî (26), Ebü't-Tayyib Ahmed b. Rûh eş-Şa'rânî (25). Şeyhlerinin çoğu hadis alanında yüksek bir yere gelmiş, kıymetli eserleri olan, adalet ve sıdk sahibi muhaddislerdir. Meşâyihî içinde sika yönü tartışılanların sayısı üçü dördü geçmemektedir.¹³²

Ebü's-Şeyh'in, daha önce gelen muhaddislerin kitaplarından yararlanma cihetine gittiği de olmuştur. Bunun kanıtlarından biri, ondan söz edenlerin *عنده* "Yanında filan âlimlerin kitapları vardı" gibi beyanlarıdır.¹³³ Ebü's-Şeyh'in, kitaplarından yararlandığı bazı âlimlerin isimleri şöyledir:

1. İbrahîm b. Tahmân el-Horasânî (ö. 163/780). Muhaddis, fakîh ve kelim âlimidir. Tâbiînden olup hakkında *sika*, *hasenü'l-hadis*, *sadûk* gibi adaletine delalet eden değerlendirmeler yapılmıştır. Günümüze kadar ulaşan tek eseri *Meşyehatü İbrahîm b. Tahmân'*dır.¹³⁴ Hicaz dönüşünde Kûfe'ye uğrayarak Ebû Hanîfe'yi ziyaret etmiş, ona Mâlik b. Enes'in hadislerini imlâ etmiştir. Ebü's-Şeyh, onun *Kitâbü'l-Meşyeha'*sından istifade etmiştir. 476 nolu hadis ondan alınmıştır.¹³⁵

2. Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî (ö. 181/797). Sika, sebt, fakîh, âlim, cevâd ve mücâhid olarak nitelenmiştir. Hayır namına ne varsa bütün hasletler onda cem olmuştur.¹³⁶ Şu rivâyet ondan nakledilmiştir:

أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ ذَاتَ لَيْلَةٍ بِأَيَّةٍ مِنَ الْقُرْآنِ يُكْرَرُهَا عَلَى نَفْسِهِ¹³⁷

¹³² Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/153.

¹³³ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/149.

¹³⁴ Mehmet Yaşar Kandemir, "İbrahîm b. Tahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 21/353.

¹³⁵ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/72, (No. 21).

¹³⁶ Ebü'l-Fadl Şahâbeddin Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986), 320.

¹³⁷ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/150-151; Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühhd ve'r-rekâik*, thk. Ahmed Ferîd (Riyâd: Dâru'l-Mî'râc, 1. Basım, 1995), 1/171, (No. 94).

"Hz. Peygamber (sav) Kur'an'dan bir ayeti kendi kendine tekrar ederek bir geceyi ihya etmiştir."

3. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819). Müsned sahibi Basralı hadis hâfızdır. Ebü's-Şeyh onun *el-Müsned*'inden istifade etmiştir. 83 nolu şu hadis ondan alınmıştır:

عَنْ أَبِي رَزِينٍ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ كَانَ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْعَرْشَ قَالَ: كَانَ فِي عَمَاءٍ مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ، وَلَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ، ثُمَّ خَلَقَ الْعَرْشَ عَلَى الْمَاءِ¹³⁸

"Ebû Rezîn'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Ben 'Ya Resûlellah! Yüce Rabbimiz arşı yaratmadan önce nerede idi?' diye sordum. Hz. Peygamber 'O, üstünde ve altında hava bulunmayan bir amâ'da idi. Sonra arşı su üzerinde yarattı' buyurdu."

4. Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826). Musannef sahibi Yemenli büyük hadis hâfızdır. Ebü's-Şeyh onun *et-Tefsir*'inden istifade etmiştir. 289 nolu şu rivâyet ondan nakledilmiştir:

عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ مُنْبَهٍ: فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ قَالَ: هِيَ مَا بَيْنَ الْأَرْضِ إِلَى الْعَرْشِ¹³⁹

"İbn Ebî Necîh'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: 'İbn Münebbih 'Mikdarı elli bin sene olan bir günde (melekler ve Rûh O'na yükselirler)'¹⁴⁰ ayeti hakkında bana şöyle haber verdi: 'O, yerin en altı ile arşa kadar olan mesafedir.'"

5. İbn Ebî Ömer el-Adenî (ö. 243/858). Hadis hâfızdır. *Kitâbü'l-imân* adlı eseri günümüze kadar ulaşabilmiştir. 747 nolu şu rivâyet İbn Ebî Ömer'den nakledilmiştir:

قَالَ سُفْيَانُ فِي قَوْلِهِ: وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ قَالَ: فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ الْعَيْثُ، وَمَا تُوعَدُونَ الْجَنَّةُ¹⁴¹

"Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) 'Rızkınız ve size vaad edilenler semâdadır'¹⁴² ayetinin tefsiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: 'Semâda rızkınız' yağmur, 'Size vaad edilenler' ise cennettir.'"

6. İbn Arafe (ö. 257/870). Ebü's-Şeyh onun *Cüz*'ünden istifade etmiştir. 1188 nolu rivâyet İbn Arafe'den nakledilmiştir:

¹³⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed Muhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1. Basım, 1999), 1/418, (No. 1189).

¹³⁹ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 2/698, (No. 289).

¹⁴⁰ Meâric, 74/4.

¹⁴¹ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 4/1263. (No. 747).

¹⁴² Zâriyât, 51/22.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: نَزَلَ نَبِيٌّ مِنْ الْأَنْبِيَاءِ تَحْتِ شَجَرَةٍ فَلَسَعَتْهُ نَمْلَةٌ فَأَمَرَ بِرَحْلِهِ فَحَوَّلَ، ثُمَّ أَخْرَقَ الشَّجَرَةَ بِمَا فِيهَا فَأَوْحَى اللَّهُ، أَلَا نَمْلَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِنَّهُنَّ جَمِيعًا يُسَبِّحْنَ¹⁴³

“Ebû Hureyre’den (ra) nakledildiğine göre o şöyle demiştir:

‘Peygamberlerden biri, bir ağacın altına konaklamıştı. O esnada bir karınca onu ısırıldı. Bunun üzerine o peygamber eşyalarını oradan almaları için kafiledakilere emretti ve arkasından da ağaçla birlikte orada ne varsa yaktı. Hadiseden sonra Allah peygambere şöyle vahyetti: ‘Seni ısırın bir karınca değil miydi? Karıncaların hepsi Allah’ı tesbîh etmektedirler.’”¹⁴⁴

7. İbn Ebi’-d-Dünyâ (ö. 281/894). Hâfız, sadûk, sâhib-i tesânîf ve müeddibdir.¹⁴⁵ Ebü’ş-Şeyh onun birçok eserinden istifade etmiştir.¹⁴⁶ Şu rivâyet *Kitâbü’t-tefekkür* adlı eserinden alınmadır:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُعْطُوا أَعْيُنَكُمْ حَظَّهَا مِنَ الْعِبَادَةِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا حَظُّهَا مِنَ الْعِبَادَةِ، قَالَ: النَّظَرُ فِي الْمُصْحَفِ وَالتَّقَرُّ فِيهِ وَالْإِعْتِبَارُ عِنْدَ عَجَائِبِهِ¹⁴⁷

“Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) şöyle demiştir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdular: ‘Gözlerinize ibadetten hazzını veriniz!’ Denildi ki ‘Yâ Resûlellah! Gözlerin ibadetten hazzı nedir?’ Hz. Peygamber ‘Mushafa bakmak, içindekileri tefekkür etmek ve acâib anlatılarından ibret almaktır’ buyurdular.”

8. İbn Ebî Âsım (ö. 287/900). Ebü’ş-Şeyh *Kitâbü’s-sünne*’sinden istifade etmiştir. 148 ve 149 nolu hadisler *Kitâbü’s-sünne*’de yer almaktadır.¹⁴⁸

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيْلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي صُورَتِهِ لَهُ سِتْمَانَةَ جَنَاحٍ¹⁴⁹

“Abdullah b. Mes’ûd’dan nakledildiğine göre o şöyle anlatmıştır: ‘Resûlullah (sav) Cibrîl’i (as) aslî suretinde altı yüz kanadı ile görmüştür.’”

9. Ebû Bekr el-Bezzâr (ö. 292). Basra ehliendir. Ömrünün sonlarına doğru ilim neşretmek için İsfahan ve Şam’a gitmiştir. Ebü’ş-Şeyh onun *Müsned*’inden istifade etmiştir. Şu rivâyet ondan nakledilmiştir:¹⁵⁰

¹⁴³ Ebü’ş-Şeyh, *Kitâbü’l-azame*, 5/1724, (No. 1188).

¹⁴⁴ Canlı ve cansız varlıkların tesbîhâtının nasıl olduğuna dair İslam âlimleri farklı şeyler söylemişlerdir. Bazıları tesbîhâtın hakikat bazıları da mecaz olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. Nazife Vildan Güloğlu, “Tefsir Geleneğinin Gök ve Yerin İtaati ve Tesbihi Yorumu Üzerine bir değerlendirme”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim 2021), 949-959.

¹⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 188.

¹⁴⁶ Ebü’ş-Şeyh, *Kitâbü’l-azame*, Mukaddime, 1/151.

¹⁴⁷ Ebü’ş-Şeyh, *Kitâbü’l-azame*, 1/151, 225, (No. 12).

¹⁴⁸ Ebü’ş-Şeyh, *Kitâbü’l-azame*, 1/150; 2/479, (No. 148); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî, *Kitâbü’s-sünne*, thk. Muhammed Nâsirud-Din el-Elbânî (Beyrût: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1. Basım, 1400/1980), 1/129-130, (No. 301).

¹⁴⁹ Ebü’ş-Şeyh, *Kitâbü’l-azame*, 3/977, (No. 500).

¹⁵⁰ Ebü’ş-Şeyh, *Kitâbü’l-azame*, Mukaddime, 1/150.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَهْلُ الْجَنَّةِ إِذَا جَامَعُوا نِسَاءَهُمْ عَادُوا أَبْكَارًا¹⁵¹

“Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: Resûlüllah (sav) şöyle buyurdular: ‘Cennet ehli, hanımları ile temasta bulununca, onlar tekrar bâkireler haline avdet edeceklerdir.’”

10. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî (ö. 307/919). Musul muhaddisi, müsned ve mu'cem sahibidir; sıdk, emanet, din ve hilm ehli, sika ve me'mûn olarak nitelenmiştir.¹⁵² Şu rivâyet ondan nakledilmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ يَنْعَمُ لَا يَبُوسُ لَا تَبْلَى ثِيَابُهُ وَلَا يَفْنَى شَبَابُهُ، فِي الْجَنَّةِ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبٍ بَشَرٍ¹⁵³

“Ebû Hureyre'den (ra) nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdular: ‘Her kim cennete girerse orada nimetlenir; orada fakirlik ve darlık görmez, elbisesi eskimez, gençliği zeval bulmaz. Cennet'te hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşerin hatırına gelmediği şeyler vardır.’”

11. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938). Ebü'ş-Şeyh onun *et-Tefsir*'inden istifade etmiştir. Şu rivâyet ondan nakledilmiştir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ السَّمَاءُ قَالَ: هَذَا مَوْجٌ مَكْفُوفٌ¹⁵⁴

“İbn Abbâs'dan (ra) (ö. 68/687) nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Adamın biri Hz. Peygamber'e ‘Yâ Resûlellah! Bu semânın hakikati nedir?’ diye sordu. Hz. Peygamber ‘Bu, dağılmaktan korunmuş bir dalgadır’ buyurdu.”

12. Velîd b. Ebân (ö. 310/922). *Tefsir*, *Müsned* ve *Şüyûh* sahibi, hâfız ve sikadır.¹⁵⁵ Ebü'ş-Şeyh onun *Tefsir*'inden çok sayıda alıntılar yapmıştır. *Kitâbü'l-azame*'de ondan rivâyetlerin sayısı 165 kadardır.

Ebü'ş-Şeyh'in *Kitâbü'l-azame*'deki kaynaklarından anlaşılmaktadır ki rivayette bulunduğu şeyhleri sayıca çoktur. Tahdisde bulunduğu kimseler ekser itibariyle sika râvilerden oluşmakta, birçoğu da müellefât sahibi muhaddislerden meydana gelmektedir. Muallak rivâyetler ve isnadlarda

¹⁵¹ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 5/1081, (No. 583); Ebü'l-Hasen Nûreddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, thk Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 4/198, (No. 3527). Rivâyet Taberânî tarafından şu lafızla nakledilmiştir: “أَهْلُ الْجَنَّةِ إِذَا جَامَعُوا نِسَاءَهُمْ عُدُّوا أَبْكَارًا” Cennet ehli kadınlarıyla temasta bulununca, onlar tekrar bakireler haline avdet edecekleridir.” Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 4/292.

¹⁵² Zehebî, *Siyer*, 14/177-179.

¹⁵³ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 5/1081, (No. 605).

¹⁵⁴ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 1/149-150; 3/1023, (No. 539).

¹⁵⁵ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/153-157.

isimleri geçen meşhur âlimler, Ebü's-Şeyh'in, daha önce yazılmış eserlerden yararlandığını göstermektedir.

2. 4. Etkileri

Tefsir, hadis, fıkıh, akâid ve kalam, ahlak, tarih, ricâl, tahrîc ve mevzûât kitaplarında *Kitabü'l-azame'*den çok sayıda iktibaslar yapılmıştır. Bu alanın nedenlerinden biri ondaki bazı rivâyetlerin başka eserlerde bulunmamasıdır. İbn Hacer onun bu özelliğine işaret etmiş ve şöyle demiştir: “Ebü's-Şeyh'in *Kitabü'l-azame'*si meleklerin zikrine dair çok sayıda hadis ve âsâr ihtiva etmektedir. Kim bu konuda vukuf sahibi olmak isterse bu konuya dair bilgileri onun kitabından öğrensini!”¹⁵⁶ *Kitâbü'l-azame'*den iktibas eden âlimlerinden bazıları şöyledir:

1. **Zehebî.** *el-Ulûv* adlı eserinde *Kitâbü'l-azame'*den nakilde bulunmuştur.¹⁵⁷
2. **İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350).** *İctimâu'l-cüyûşi'l-İslâmiyye* ve *es-Savâiku'l-mürsele* adlı eserlerinde ondan iktibasta bulunmuştur.¹⁵⁸
3. **İbn Hacer.** *Fethu'l-bârî'*de ondan rivâyette bulunmuştur.¹⁵⁹
4. **Süyûtî.** *ed-Dürri'l-mensûr*, *el-Hey'etü's-seniyye*, *el-Habâik*, *el-Leâliü'l-masnûa* gibi birçok eserinde ondan nakillerde bulunmuştur.¹⁶⁰
5. **Aclûnî (ö. 1162/1749).** *Keşfü'l-hafâ'*da ondan rivâyeti vardır.¹⁶¹

¹⁵⁶ İbn Hacer (قوله باب ذكر الملائكة) başlığı altında meleklerden söz etmiş şu bilgilere yer bermiştir: وَقَدْ اشْتَمَلَ كِتَابُ الْعَظَمَةِ لِأَبِي الشَّيْخِ مِنْ ذِكْرِ الْمَلَائِكَةِ عَلَى أَحَادِيثٍ وَأَثَارٍ كَثِيرَةٍ فَلَيْطَلُبَهَا مِنْهُ مَنْ أَرَادَ الْوُقُوفَ عَلَى ذَلِكَ وَفِيهِ عَنْ عَلِيِّ أَنَّهُ ذَكَرَ الْمَلَائِكَةَ فَقَالَ مِنْهُمْ الْأَمْنَاءُ عَلَى وَحْيِهِ وَالْحَفِظَةُ لِعِبَادِهِ وَالسُّنْدَةُ لِحِنَانِهِ وَالنَّابِتَةُ فِي الْأَرْضِ السُّقْلَى أَقْدَامُهُمُ الْمَارِقَةُ مِنَ السَّمَاءِ الْعُلْيَا أَعْنَاقُهُمُ الْأَخْرَاجُ عَنْ الْأَقْطَارِ أَكْنَفُهُمُ الْمَأْسَةُ لِقَوَائِمِ الْعُرْشِ أَكْنَفُهُمُ

Bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, thk. Fuad Abdülbâkî (Beyrût: Dâru'l-Marife, Beyrût), 6/308.

¹⁵⁷ Ebü Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Ulûv li'l-aliyyi'l-ğaffâr*, nşr. Ebü Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd (Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1. Basım, 1416/1995), 65, (No. 129); 121, (No. 316); *el-Arş*, 2/164.

¹⁵⁸ Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî, *İctimâu'l-cüyûşi'l-İslâmiyye alâ hizbi'l-muattıla ve'l-cehmiyye*, thk. Zâid b. Ahmed (Mekketü'l-Muharreme: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1431), 374, 384, 400, 402, 404, 406, 414; Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/163.

¹⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 6/308, 325; 11/367.

¹⁶⁰ *Kitâbü'l-azame'*den 300 civarında rivâyet ed-Dürri'l-Mensûr'da nakledilmiştir. Bkz. Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kâhire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1424/2003), 16-17/1690; a.mlf., *el-Heyetü's-seniyye fi'l-heyeti's-sünniyye* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006), 15-17; a.mlf., *el-Habâik fi ahbârî'l-melâik*, thk. Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985), 11; a.mlf., *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa* (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1395/1975), 1/15.

¹⁶¹ Fifi Hadîth Abî şeyh Fî el-ğazme Fîk Sa'ate Xîr Min Ebede Stîni Sene, vadiñe Aýsa Tefkûra Fî Kl Şu'î vâ Tefkûra Fî Dat Allah, Fan Bîni Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 1/311, (No: 1005); Xîr el-zâd el-taqvî Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 1/393, (No: 1255).

6. **Şevkânî**. *Fethu'l-kadîr* ve *el-Fevâidü'l-mecmûa*'da ondan nakillerde bulunmuştur.¹⁶²

Mezkûr âlimler, İslamî ilimlerde derinliği olan ve birçok alanda eser sahibi kimselerdir. Onların iktibaslarda bulunmaları ve referans göstermeleri *Kitâbü'l-azame'nin* değerini ortaya koymaktadır.

2. 5. Muhtevası

Kitâbü'l-azame ale'l-ebvâb metodu üzere tasnif edilmiştir. Eserde Allah'ın zât, esmâ ve sıfatları *Selefi* bir anlayışla ele alınmış, tefekkür üzerinde durulmuş, kâinattan çeşitli varlıklar örnek verilerek Allah'ın azamet, kudret ve tedbiri gösterilmeye çalışılmıştır.

Kitâbü'l-azame'nin bâb isimleri özetle şöyledir: 1. Allah'ın Ayetleri, Kudreti, Mülkü, Saltanatı, Azamet ve Vahdâniyyeti Üzerinde Tefekkürün Emredilmesi 2. Allah'ın Azameti Üzerinde Bir Çeşit Tefekkür 3. Tefekkür Edenin Fazileti 4. Yüce Allah'ın Vahdâniyyetinin Tam Olarak İdrak Edilemeyeceği 5. Yüce Allah'ı Tazim ve Tavsifin Tam Olarak Yapılamayacağı 6. Yüce Allah'ın Ayetleri, Azameti ve Şerefi 7. Yüce Rabbimizin Şe'ni, Emri ve Kazâsı 8. Yüce Rabbimizin Affı, Kudretinin Büyüklüğü 9. Yüce Rabbin Arşı, Kürsüsü ve Her İkisinin Yaratılışı 10. Yüce Rabbimizin Perdeleri 11. Meleklerin Yaratılması ve Sayılarının Çokluğu 12. Göklerdeki ve Yerlerdeki Görevli Melekler 13. Mikâil (as) 14. İsrâfîl (as) 15. İsmâîl'in Yaratılması 16. Rûhun Sıfatı 17. Ölüm Meleği'nin (as) Sıfatı 18. Arşı Taşıyan Melekler ve Yaratılışlarının Büyüklüğü 19. Cibrîl'in (as) Yaratılması 20. Göklerin Sıfatı 21. Güneş ve Aydaki Allah'ın Azameti 22. Yıldızlar 23. Bulut ve Sıfatı 24. Yağmur 25. Gökürültüsü ve Şimşegin Sıfatı 26. Samanyolu 27. Rüzgârlar 28. Mahlûkâtın Başlangıcının Sıfatı 29. Yerlerin ve Yeryüzünde Allah'ın Yarattıklarının Sıfatı 30. Deniz ve Balığın Sıfatı 31. Nil Nehri 32. Yerin Genişliği 33. Yüce Allah'ın Mahlûkatını Mülâhaza Etmesi 34. Allah'ın Yeryüzündeki Kulları 35. Zülkarneyn Kıssası 36. Kâf Dağı 37. Sütunlar Sahibi İrem 38. Hz. Dâvûd'un Oğlu Hz. Süleyman'ın (as) Kürsüsü 39. Nemrûd 40. Allah'ın Arz-ı Mukaddes'e Girmelerini Yasakladığı Ashâb-ı Mûsâ'nın (as) Kıssası 41. Üc Kıssası 42. Amâlîka ve Cebâbire Halkı 43. İlyâs (as) 44. Mâide ve Sıfatı 45. Âdem ve Havvâ'nın (as) Yaratılışları 46. Yüce Allah'ın Sanat ve Hikmetinin Latifliği 47. Cinler 48. Mahlûkâtın Tesbîhatı 49. Gündüz ve Gece Saatleri 50. Atın Yaratılışı 51. Çekirgenin Yaratılışı

¹⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali es-San'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1414), İhlâs Suresi 2, 5/536; a.mlf., *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 490-491.

Bâb başlıkları *Kitâbü'l-azame*'nin muhtevası ve yazılma amacı hakkında bilgi vermektedir. Eser Allah'ın azamet ve yüceliği üzerinde durmakta, verilen örneklerle müminde bir bilinç geliştirilmeye çalışılmaktadır. Allah'ın isim ve sıfatları selef-i sâlihîn ve ehl-i hadis yaklaşımı üzere ele alınarak Ehl-i Sünnet müdafaası yapıldığı görülmektedir.

2. 6. Hadis İlmindeki Yeri

Kitâbü'l-azame'nin en bâriz özelliği, hadis rivâyet tekniği üzere yazılmış olmasıdır. Bâblar altında serdedilen malumatlar isnadla verilmiştir. İsnadlarda *haddesenâ/haddesenî, ahberanâ/ahberanî, kâle, zekera, revâ, an* gibi edâ sîgalarının kullanıldığı görülmektedir. Ebü's-Şeyh'in kendisinden semâ ettiği şeylerinin çoğu sika râvilerden meydana gelmektedir. Az da olsa muallak rivâyetler bulunmaktadır. Rivâyetler içinde *sahîh*,¹⁶³ *hasen*¹⁶⁴ ve *zayıf*¹⁶⁵ olanları olmakla birlikte çok sayıda *mevzu*¹⁶⁶ ve *isrâiliyât*¹⁶⁷ da yer almıştır. Rivâyetlerin sayısı Ridâullah el-Mübârekfûr'nin tespitine göre 1303 kadardır. Aynı isnadla birkaç rivâyet nakledildiği olmuştur. Tahvîl sîgası kullanılmıştır. Konular *merfu, mevkuf* ve maktu rivâyetlerle izah edilmeye çalışılmış, ancak bundan ikinci bâb istisna edilmiştir. Söz konusu bâbda Ebü's-Şeyh ¹⁶⁸ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ayetini zikrederek *nasıl tefekkür edilmesi gerektiğini* güzel bir örnekle göstermiştir.

2. 7. Eleştiriler

Kitâbü'l-azame'nin kıymetli bir kitap olması, onun her bakımdan mükemmel olduğunu göstermez. Birçok eserde olduğu gibi onun da eleştirilecek yönleri

¹⁶³ العَرْشُ يَأْوِتُهُ حَمْرَاءُ Sa'd et-Tâî şöyle demiştir: "Arş, kırmızı bir yakuttur." Rivayet maktu ve sahihtir. Bkz. *Kitâbü'l-azame*, 2/581, (No. 215); Abdülvâsi, *Ziyâdât*, 227.

¹⁶⁴ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) قَالَ: ذُو الْعِظْمَةِ وَالْكِبْرِيَاءِ (Rahmân, 55/27) şöyle tefsir etmiştir: "Azamet ve kibriyâ sahibi". Mevkuf olan bu rivayet sıhhat açısından hasendir. Bkz. *Kitâbü'l-azame*, 1/342, (No. 75); Abdülvâsi, *Ziyâdât*, 103.

¹⁶⁵ Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "تَفَكَّرُوا فِي الْخَلْقِ، وَلَا تَفَكَّرُوا فِي الْخَالِقِ، فَإِنَّكُمْ لَا تَقْدَرُونَ قَدْرَهُ" "Mahlûkat hakkında tefekkür ediniz ancak Allah Teâlâ hakkında tefekkür etmeyin. Zira O'nun kadrini layık-ı veçhile asla takdir edemezsiniz!" Merfu olan bu rivâyet isnadında müphem bir râvinin bulunması sebebiyle zayıf olmuştur. Bkz. *Kitâbü'l-azame*, 1/216, (No. 5); Abdülvâsi, *Ziyâdât*, 60.

¹⁶⁶ Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "اللَّهُ لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَخْلُقَ الْمَاءَ خَلَقَ مِنَ النُّورِ يَأْوِتُهُ خَضْرَاءُ" yaratmayı murat edince nurdan yeşil bir yakut yarattı..." Merfu olan bu rivayet râvilerden ikisinin itham edilmeleri sebebiyle mevzudur. İbn Arrâk bu rivayeti *Tenzîu's-Şeria*'da *Kitâbü'l-azame*'den nakletmiştir. Bkz. *Kitâbü'l-azame*, 2/546-547, (No. 192); Abdülvâsi, *Ziyâdât*, 195.

¹⁶⁷ وَهَبْ: أَنَّ عُوَجَ بِنِ عَوْقِ كَانَتْ أُمُّهُ مِنْ بَنَاتِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "Ûc b. Ûk'un annesi Âdem'in (as) kızlarından biri idi..." Süyûtî rivayet hakkında "Bu haber bâtil ve yalandır" demiştir. Bkz. *Kitâbü'l-azame*, 5/1519, (No. 989).

¹⁶⁸ "Ve kendinizde de (Allah'ın varlık ve azametine dair deliller vardır). Hiç görmüyor musunuz?" Zâriyât, 51/21.

bulunmaktadır. Bu eleştirileri *teknik ve ilmî eleştiriler* olmak üzere iki kategoride ele alınabilir.

2. 7. 1. Teknik Eleştiriler

1. Bazı bâblarında düzensizlik bulunmaktadır. Bâbların bir kısmı tekrarlanmıştır. Bazı rivâyetler maksadı anlaşılmayacak şekilde farklı bâblar altında tekraren verilmiştir.¹⁶⁹ Bâba uygun düşecek rivâyetlerin seçilmesinde dikkatsizlik edilmiştir. Mesela gök ve yerlerdeki meleklerin anlatıldığı başlık altında Cibrîl (as) ile ilgili hadisler zikredilmiştir.

2. Tekrar eden rivâyetleri vardır. 97-98 nolu rivâyetler, hem senedi hem de metni aynı rivâyetlerdir. Bu iki rivâyetin arka arkaya gelmesinin hiçbir hikmeti bulunmamaktadır.¹⁷⁰

2. 7. 2. İlmî Eleştiriler

1. Mevzu rivâyetleri çoktur. Abdülmün'im b. İdrîs b. Sinân, Ahmed b. Muhammed b. Gâlib el-Bahilî, Mutarrîf b. Mâzin gibi râviler *kezzâb* olarak görülmüş ya da *kizb* ile itham edilmişlerdir.¹⁷¹ *Kitâbü'l-azame*'nin **mevzu rivâyetleri** mevzûât kitaplarına malzeme olmuştur. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Süyûtî, İbn Arrâk (ö. 963/1556) ve Molla Ali el-Kâri (ö. 1014/1605) *Kitâbü'l-azame*'den alıntılar yapmışlardır. Mübâkfûrî şöyle demiştir: "Ebü'ş-Şeyh'in özellikle akâid konularında *vâhî* ve *zayıf* hadisleri rivâyet etmemesi icap ederdi. Bu tarz rivâyetler, kitabın önemine hâlel getirdiği gibi dil uzatılmasına da sebep olur. Aslında ilgili bâblar için zayıf rivâyetlere gerek de yoktu. Zira Rabbimizin azamet, vahdâniyet ve kudretine zayıf rivâyetlerden delil getirmeye ihtiyaç yoktur."¹⁷² Zayıf rivâyetler konusunda Ebü'ş-Şeyh'in diğer muhaddisler gibi hareket ettiğini söylenebilir. O yeri geldiğinde sıhhatine bakmaksızın rivâyetleri kitabına almış, değerlendirmelerini ise ehline bırakmıştır.

2. İsrâiliyât bulunmaktadır. İsrâiliyât çeşitli yönleriyle tartışılan bir meseledir. *Kitâbü'l-azame*'de Ka'bü'l-Ahbâr (ö. 32/652) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi isrâiliyât rivâyetleri ile tanınmış kimselerin nakillerine sıkça rastlanılmaktadır. Kitapta Üc b. Unuk ve başka konulara dair birçok hayal

¹⁶⁹ *Kitâbü'l-azame*'nin 4, 5 ve 8. bâblarında bu dikkatsizlik görülecektir.

¹⁷⁰ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 1/384-385.

¹⁷¹ Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/133.

¹⁷² Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, Mukaddime, 1/131-132.

ürünü anlatılar bulunmaktadır.¹⁷³ Süyûtî Üc b. Unuk kıssası için “Bu haber bâtil ve yalandır” demiştir.¹⁷⁴

3. Merfu rivâyetleri âsâra oranla daha azdır. İlim bakımından âsârın önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. *Kitâbü'l-azame* daha ziyade akâid kitabıdır ve akâid meselelerinde *âsârın hüccetliği* tartışmalı bir konudur. Bu sebeple âsâra az yer verilmeliydi. Ebü's-Şeyh'in böyle bir metot izlemesinin makul nedenleri olmalıdır. Onun akâid konularını *ehl-i hadis* hassasiyeti ile ele aldığı görülmektedir.

4. İsnad ve metin değerlendirmeleri yapılmamıştır. Ya da çok az yapılmıştır. Bu eksiklik dikkate şayan bir durumdur. Zira Ebü's-Şeyh, *rivâyetü'l-hadis* alanında temâyüz ettiği gibi *dirâyetü'l-hadis* alanında da uzman bir muhaddistir. Hiç değilse Tirmizî'nin (ö. 279/892) yaptığı gibi zayıf rivâyetlere dikkat çekebilirdi. Muhtemelen o, ele aldığı konuyu uzatmak istemedi.

5. Sahîh rivâyetler tercih edilmemiştir. Melekler, arş, kürsî konularında daha *sahîh* rivâyetler varken *zayıf* rivâyetler tercih edilmiştir. Ebü's-Şeyh'in, zayıf ve uydurma rivâyetlerin naklini problem etmediği anlaşılmaktadır.

6. Bazı bâb başlıkları uydurma rivâyetlerle temellendirilmiştir. Buna 36. bâb örnek gösterilebilir. Bâbın başlığı *ذِكْرُ جَبَلِ قَابِ الْمُحِيطِ بِالْأَرْضِ* şeklindedir; İbn Abbâs'a (ra) nisbet edilen *رِوَايَةُ اللَّهِ جَبَلًا يُقَالُ لَهُ قُ مَحِيطٌ بِالْأَرْضِ* rivâyetine istinad etmektedir.¹⁷⁵ İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu rivâyet hakkında “Müfessirlerin naklettikleri ‘Kâf, yeryüzünü ihata eden bir dağdır’ rivâyeti İsrailoğulları hurafelerindedir” demiştir.¹⁷⁶

Kitâbü'l-azame'ye yönelik teknik ve ilmî eleştiriler eserin kıymetine gölge düşürecek niteliktedir. Zehebî bu açıdan Ebü's-Şeyh'i eleştirmiş ve (لو لا ما يملأ) (تصانيفه بالواهبيات) “Keşke eserlerini mevzu rivâyetlerle doldurmasaydı”¹⁷⁷ demiştir. Ancak Allah'ın azamet ve yüceliğinin konu olarak seçilmesi, bâbların ayet, hadis ve selef-i sâlihînin akvâli ile açıklanması, Allah'ın zât, sıfat ve isimlerine yaklaşımı son derece güzel ve yerinde düşünülmüş bir çalışmadır.

Sonuç

Ebü's-Şeyh kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, ahlak, tarih, ricâl ve daha birçok alanda rüsûh sahibi çok yönlü bir İslam âlimidir. Hicri IV. asrın büyük

¹⁷³ Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 485, 621, 705.

¹⁷⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2004), 2/409.

¹⁷⁵ “Allah, yeri kuşatan Kâf adında bir dağ yaratmıştır.” Ebü's-Şeyh, *Kitâbü'l-azame*, 4/1489, (No. 980).

¹⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, 4/221.

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/279.

muhaddislerindendir. Tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında kıymetli eserler yazmıştır. Ebü's-Şeyh, İsfahan gibi önemli bir ilim beldesinde yetişmiştir. Ailesinin ilimle meşguliyeti ve çevresinde ilmî hayatın canlı olması, büyük bir muhaddis olmasında, önemli talebeler yetiştirmesinde ve kıymetli eserler vucuda getirmesinde önemli rol oynamıştır. Eserlerinden önemli bir kısmı günümüze kadar gelmiş ve yayımlanmıştır. *Kitâbü'l-azame* adlı eseri muhteva ve şekil yönü ile alanında kıymetli bir kitap olduğu görülmektedir. Eser birçok kitapta referans olarak gösterilmiştir. Ancak mevzu rivayetleri sebebiyle ağır eleştirilerin hedefi olmuştur. Ülkemizde Ebü's-Şeyh ve eserleri hakkında yeterli düzeyde akademik çalışmaların yapılmamış olması büyük bir eksiklik olarak durmaktadır. Bu itibarla Ebü's-Şeyh'in hadisçiliği üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılması elzem görülmektedir. Hadis ilimleri yanında tefsir, kıraat, tarih, ahlak gibi ilimlerdeki yetkinliği araştırılmalıdır. Günümüz akademik çalışmalarında Ebü's-Şeyh'in eserlerine fazla atıflar yapılmaması, hakkında yapılan çalışmaların yetersizliğine bağlanabilir. Temel rivâyet tefsirleri arasında zikredilen ancak yazmalarının nerelerde olduğu henüz tespit edilemeyen *Kitâbü't-tefsîr*'i üzerinde yapılacak çalışmalar İslam literatürüne önemli katkılar sağlayacaktır. Ebü's-Şeyh'in çeşitli kaynaklarda geçen tefsir rivâyetleri derlenerek yayımlanmalıdır. Yazma ve mefkûd olarak tespit ettiğimiz eserlerin araştırılması ve üzerlerinde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ehl-i Sünnet imamaları arasında zikredilen Ebü's-Şeyh'in akâid ve kelam ilmindeki yeri mutlaka araştırılmalıdır. Birçok esere kaynaklık eden *Kitâbü'l-azame* değişik yönleri ile incelenmeli ve üzerinde araştırmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

Abdullah b. el-Mübârek. *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Ahmed Ferîd. Riyâd: Dâru'l-Mi'râc, 1. Basım, 1995.

Abdülvâsi Yahyâ Muhammed el-Mazibi el-Yümnî. *Ziyâdât ve müfredât Ebi's-Şeyh alâ Kitâbi'l-azame ala'l-kitâb ve's-sünne*. Sudan: Câmîatü Ümmi Durmân el-İslâmiyye, 1432/2011.

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk. Husâmeddîn el-Kudsî. Kâhire: Maktebetü'l-Kudsî.

Akdoğan, Muhammed. "Ebü's-Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/7, (2017), 584.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. İstanbul: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1951.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-arabiyyi*, trc. Abdulhalim en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Çakın, Kamil. "Ebû Saîd ed-Dârimî'nin Allah'ın Sıfatları ile İlgili Bazı Görüşleri". *Dini Araştırmalar*. 3/8, (Eylül-Aralık 2000), 49-50.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları 2020.
- Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Zikru ahbâri Asbahân* thk. Seyyid Kisrevî Hasen. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.
- Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen b. Selmân-Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî. *Mu'cemü'l-musannefâti'l-vâride fi Fethi'l-bârî*. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1. Basım, 1412/1991.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. Hz. *Peygamber'in Edeb ve Ahlakı*, trcm. Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *et-Tevbîh ve't-tenbîh*, thk. Ebû'l-Eşbâh Hasan b. Emîn b. Mendûh. Cevhere: Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İslâmiyye, Basım, 1987.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *el-Fevâid*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî. Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 1. Basım, 1992.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *Cüz' fihî ehâdisi Ebî Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân*, thk. Bedr b. Muhammed el-Bedr. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1 Basım, 1993.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *Ehâdisü Ebi'z-Zübeyr an ğayri Cabir*, thk. Bedr b. Abdullâh el-Bedr. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1996.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *Zikru'l-akrân ve rivâyâtühüm an ba'dihim ba'dan*, thk. Mes'ad Abdülhümejd Muhammed es-Sa'danî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh*, thk. Sâlih b. Muhammed el-Veniyân. Riyâd: Dâru'l-Müslim, 1. Basım, 1998.
- Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *Kitâbü'l-azame*, thk. Rıdâullah b. Muhammed b. İdrîs el-Mübârekfûrî. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1988.

Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi Esbahân ve'l-vâridîne ileyhâ*, thk. Abdulgafûr Abdülhak el-Hüseyn el-Belûşî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.

Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfahânî. *el-Avâlî*, thk. Mis'ad Abdülhamîd Muhammed es-Su'dânî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.

Gölcük, Şerafettin. "Cehmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/234-236. İstanbul: TDV Yayınları 1993.

Güloğlu, Nazife Vildan. "Tefsir Geleneğinin Gökle ve Yerin İtaati ve Tesbihi Yorumu Üzerine Bir Değerlendirme". *Tefsir Araştırmaları Dergisi*. 5/2 (Ekim 2021), 941-964.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûreddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, thk Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1985.

Irâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-Takrîb*. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî. *Kitabü's-sünne*, thk. Muhammed Nâsirud-Din el-Elbânî. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî. 1 Basım, 1400/1980.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî et-Teymî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1953.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-Mecmeu'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Meraşlı. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bâri*, thk. Fuad Abdülbâkî. Beyrût: Dâru'l-Marife, Beyrût.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-Mu'cemü'l-müfehres*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî Emîr el-Meyâdinî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1998.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tebşîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebih*, thk. Muhammed Ali el-Bicâvî. Beyrût: el-Müessesetü'l-Mısriyye, 1967.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Telhîsü'l-habîr fi tahrîci ehâdis'r-râfi'l-kebîr*, nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutub. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1416/1995.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *İctimâu'l-cüyûşi'l-İslâmiyye alâ hizbi'l-muattıla ve'l-cehmiyye*, thk. Zâid b. Ahmed. Mekketü'l-Muharreme: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1431.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1410/1989.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları 1999.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Cafer. İdrîs. *er-Risâletü'l-müstedrafe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*, thk. Muhammed el-Muntasır el-Zemzemî el-Kettânî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1986.

Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyıf b. Salâh b. Ali. *Bulûğu'l-emânî bi terâcimi şuyûhi Ebi's-Şeyh el-İsfahânî*. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 2012.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî el-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1412/1991.

Müttekî el-Hindî, Alâeddin Ali b. Husâmeddin b. Abdilmelik. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyanî-Safvet es-Sekkâ. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.

Ömerî, Ekrem Ziyâ. *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân. *el-İlân bi't-Tevbîh limen zemme ehle't-târîh*. Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1403.

Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûhî. Beyrût: Dâru'l-Cenân, 1. Basım, 1408/1988.

Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr*, thk. Münîre Nâcî Sâlim. Bağdâd: Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1. Basım, 1395/1975.

Sezgin, Fuad. *Târîhu't-turâsi'l-arabî fi ulûmi'l-Kur'an ve'l-hadîs*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyâd: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

Sinanoğlu, Mustafa. "Muattıla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/229-230. Ankara: TDV Yayınları 2020.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. Riyâd: İmâdetü Şüüni'l-Mektebât, 1. Basım, 1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2011.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Kâhire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1424/2003.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Hâvî li'l-fetâvâ*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2004.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme, 1974.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1395/1975.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-hulefâ*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1424/2003.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali es-Sar'ânî el-Yemenî. *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali es-Sar'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1414.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsned*, thk. Muhammed Muhsin et-Türkî. Cîze: Dâru Hicr, 1 Basım, 1999.

Teymî, Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fadl el-Asbahânî. *el-Hucce fi beyâni'l-mehacce ve şerhu akîdeti ehli's-sünne*, thk. Muhammed b. Rebî' Hâdî Umeyr el-Medhalî. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1. Basım, 1990.

Turan, Mehmet. "Meşhur Hadis Âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi*. 1/1 (Haziran 2017), 21-29.

Yardım, Ali. "Ebü'ş-Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/447-455. İstanbul: TDV Yayınları 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İbn Küllâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/156-157. İstanbul: TDV Yayınları 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâturîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/165. Ankara: TDV Yayınları 2003.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müşebbihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/156/158. İstanbul: TDV Yayınları 2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Arş*, thk. Muhammed b. Halîfe et-Temîmî. Riyâd: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1. Basım, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Emsâr zevâtü'l-âsâr*, thk. Abdulkâdir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-İber fi haberi men ğaber*, thk. Fuad es-Seyyid. Beyrût: Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Ulûv li'l-aliyyi'l-ğaffâr*, nşr. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd. Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1. Basım, 1416/1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Muhtasaru'l-Ulûv li'l-aliyyi'l-ğaffâr*, thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî. (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Muhammed Nuaym-Ekrem el-Bûşî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1404/1984.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1989.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

